

МОВНА КАРТИНА СВІТУ Й МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Похилюк Олена

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
м. Вінниця, Україна*

Мова слугує не лише засобом комунікації, але й сховищем і водночас конструктором людського мислення та культурного досвіду. Мовна картина світу – поняття, що бере початок у лінгвістичній релятивності та розвивається в межах когнітивної та культурної лінгвістики – акцентує увагу на тому, як мова втілює та формує уявлення про реальність. У поетичному дискурсі мова виходить за межі суто комунікативної функції, стаючи інструментом творчого пізнання, що переосмислює сприйняття себе, суспільства й космосу. У цьому контексті метафора є ключовим механізмом, за допомогою якого поети структурують досвід, викликають емоції та поєднують абстрактне з конкретним.

XXI ст. ознаменувалося суттєвими трансформаціями в поетичних практиках, що відбулися під впливом стрімкого технологічного розвитку, змін соціополітичного контексту та еволюції культурних парадигм. Ці зміни спричинили появу нових форм поетичного висловлення, де метафорична концептуалізація набуває особливого значення для вираження фрагментованої, гібридної та багатовимірної реальності. Ми маємо задум розглянути, як метафора функціонує в сучасному поетичному дискурсі як засіб побудови унікальних мовних картин світу, що розкривають епістемологічні, емоційні та ідеологічні виміри метафори в сучасному поетичному мовленні.

Поняття мовної картини світу відображає ідею, що мова не лише описує, а й активно конструює реальність. Як зазначає Т. Ковалевські, «мовна картина світу кодується через метафоричні та лексичні структури, які відображають культурно вкорінені когнітивні схеми» [3, с. 11]. Мовна картина світу охоплює культурно обумовлені концептуалізації, які проявляються в мовних одиницях, зокрема в метафорах, ідіомах та лексичних категоріях. Ці мовні вирази формують сприйняття та класифікують досвід у способах, що є водночас культурно специфічними та когнітивно значущими.

У поетичному дискурсі мовна картина світу відіграє ще динамічнішу роль. Поети часто переосмислюють усталені світоглядні рамки за допомогою нових метафоричних проєкцій. Це творче переосмислення

дозволяє поезії відображати колективні концептуальні моделі й водночас критикувати ці моделі, пропонуючи альтернативні способи переживання світу [3, с. 12].

Теорія концептуальної метафори, уперше сформульована Дж. Лейкоффом і М. Джонсоном [4], стверджує, що метафора є фундаментальним механізмом мислення, який дозволяє розуміти абстрактні поняття через конкретні. Новітні розробки теорії концептуальної метафори підкреслюють її міждисциплінарне застосування, зокрема в поетичному дискурсі. К. Лін розширює цю перспективу, зазначаючи, що «метафора функціонує не лише на лінгвістичному рівні, а й на перетині втіленості, когніції та культурного моделювання» [5, с. 107].

К. Дзін [2] зазначає, що хоча теорія концептуальної метафори залишається впливовою, особливо в аналізі метафоричних схем на кшталт «Кохання – це подорож» або «Час – це гроші», вона має бути доповнена соціокультурною варіативністю, щоб повною мірою пояснити використання метафори в глобалізованих поетичних формах. Дослідник підкреслює, що «сучасна теорія метафори має вийти за межі структурних відповідностей, аби враховувати соціокогнітивну варіативність у створенні й тлумаченні метафор» [2, с. 125].

У поезії метафори часто є місцем складної когнітивної взаємодії. С. Рассе та ін. за допомогою психолінгвістичних експериментів з'ясували, що поетичні метафори активізують обидві півкулі мозку інтенсивніше, ніж звичайні метафори, що веде до глибшого емоційного й концептуального залучення. Вони зазначають: «поетичні метафори стимулюють дивергентне мислення та полегшують доступ до віддалених асоціацій у ментальних мережах» [7].

Такі метафори сприяють не лише естетичному переживанню, а й перебудові концептуальних систем читачів. Це підтверджує уявлення про поетичну метафору як когнітивний режим – такий, що поєднує емоційне та раціональне для створення значення.

Когнітивна поетика поєднує напрацювання когнітивної науки, теорії концептуальної метафори та літературного аналізу. Як зазначає Е. Семіно, «когнітивна поетика розглядає літературну інтерпретацію як когнітивно зумовлений процес, що включає метафору, схеми та ментальну симуляцію» [8, с. 21]. Зосереджуючи увагу на втіленості та контекстуальній залежності, когнітивна поетика пропонує надійну методологічну основу для розуміння того, як метафора формує й посередницьким чином передає мовну картину світу в літературних текстах.

Глобалізований і гібридизований характер поетичного дискурсу ХХІ ст. додатково ускладнює ці відносини. Ж. Мармоль Кералто зазначає,

що «когнітивне змішування в поетичній метафорі дозволяє інтегрувати транснаціональний досвід і реструктуровані ідентичності, особливо в мігрантській та діаспорній поетиці» [6, с. 46]. Ці процеси демонструють, як метафора посередницьким чином пов'язує локальні культурні знання з глобальними символічними репертуарами.

Теорія концептуального змішування, запропонована Г. Фоконьє і М. Тернером, розширює аналіз метафори від статичних відповідностей до динамічної інтеграції кількох концептуальних просторів [1]. У новітніх дослідженнях підкреслюється роль змішування в поетичній творчості. Наприклад, Ж. Мармоль Кералто стверджує, що «поетичні метафори часто ґрунтуються на складних змішаних образах, де одночасно стискаються й розгортаються ідентичність, емоції та пам'ять» [6, с. 50].

Цю тезу підтримують і дані журналу «Frontiers in Psychology» [7], що показують: такі змішані метафори в поезії можуть створювати концептуальну новизну, яка є водночас емоційно потужною та семантично насиченою. Ці висновки підтверджують центральну роль теорії концептуального змішування в розумінні метафоричних інновацій у поетичному дискурсі.

Дослідження свідчать, що метафоричний дискурс на рівні абзаців чи строф часто є більш абстрактним і емоційно насиченим, ніж буквальний, особливо коли використовується природна образність. Поети часто вдаються до образів погоди чи екології, щоби передати внутрішні емоційні стани, моральні суперечності та колективні тривоги. Наприклад, Сергій Жадан у вірші «Пташина історія» використовує образ вітру як посередника між внутрішнім і зовнішнім: *«вітер зривався, немов хтось стискав твоє серце зсередини»* (Жадан, с. 45). Тут природне явище кодує емоційне напруження, втрату рівноваги, вказуючи на глибокий зв'язок між внутрішнім досвідом та зовнішнім середовищем. Таке використання метафори природи дозволяє читачеві орієнтуватися в почуттях через універсальні схеми досвіду.

Сучасні українські поети дедалі частіше зображають технології як живу або навіть одухотворену присутність. У поезії Олени Гусейнової з'являється образ технологічного прориву як вторгнення в особистий простір: у вірші *«зв'язок перервався – і я знову людина»* (Гусейнова, с. 54) вона протиставляє цифрову взаємодію автентичному відчуттю себе, демонструючи повернення до тілесності через тишу цифрового розриву. Ірина Шувалова в поетичному циклі *«камінсьадліс»* метафоризує інтернет як простір метафізичного блукання: *«мої сні зберігаються в кеші / мої молитви – у вхідних»* (Шувалова, с. 112). У цих образах інтернет і цифрові технології персоніфікуються, стають частиною інтимної топографії, де відбувається злиття тіла, віри й машини. Такі метафори відображають ширшу тенденцію в українській поезії – уявлення цифрового простору як

анімістичного, а іноді навіть священного середовища, що одночасно створює й руйнує зв'язки між «я» та світом.

Метафори, пов'язані з часом, залишаються домінантними, і сучасні українські поети дедалі частіше переосмислюють його через метафори, закладені в когнітивні бленди. У збірці «Тінь слів» (Савка) на с. 27 поетеса пише: *«час витікає з-під пальців, як дотик, що більше не повториться»* (Савка, с. 27) – час постає як рідина, як утікаюча можливість близькості. Це метафора втрати тактильного зв'язку, який стає символом неможливого повернення.

Наталка Білоцерківець у вірші зі збірки «Готель Централь» вживає образ: *«час – мій хижак, / він вигризає сни з облич»* (Білоцерківець, 2004, с. 54). Тут час персоніфікований як агресивна, руйнівна сила, що безповоротно змінює пам'ять і особистість.

Ірина Шувалова в збірці «каміньсадліс» (Шувалова, 2020) також розгортає час як простір постпам'яті: *«ми вирощуємо дні, як повільні рослини»* (Шувалова, 2020, с. 17) – метафора репрезентує темпоральність як частину тілесного, циклічного й доглядального досвіду.

Ці метафори поєднують емоційні, фізичні й екзистенційні схеми, виражаючи прагнення осмислити крихкість життя, скороминущість та невідворотність часу за допомогою потужних мовних образів.

Сучасна українська поезія дедалі частіше досліджує тілесність і гендер через складні метафоричні бленди. У збірці «Жінки, що бігають уночі» читаємо: *«мої груди – це дві мапи, / одна веде до дому, / інша – в безвість»* (Калинець, с. 39). Поетеса осмислює жіноче тіло як ландшафт, що одночасно є точкою тяжіння й зникнення. Ця метафора поєднує просторове, емоційне й тілесне, демонструючи роль гендерної суб'єктивності як топографії досвіду.

У вірші Мар'яни Савки зі збірки «Тінь слів» з'являється інша втілена метафора: *«моє тіло – це пергамент / для твого мовчання»* (Савка, с. 24) – метафора перетворює тіло на текстовий носій, акцентуючи вразливість, гендерно забарвлену тишу та інтимну взаємодію. Такі образи структурують ідентичність як тіло-поверхню, на якій лишаються відбитки мовчання, досвіду й стосунків.

Ці приклади демонструють, як у сучасній українській поезії тіло осмислюється як водночас місце пам'яті, мапа й текст, що перебуває в постійному переписуванні під впливом особистісного, соціального та гендерного досвіду.

Ірина Шувалова в поетичному циклі «каміньсадліс» зображує гендерну тілесність через метафоричне злиття з містом: *«місто росте з моїх ребер, як химерний двір»* (Шувалова, с. 22). Тут архітектурна метафора

поєднана з тілом – ребра стають підґрунтям для зовнішнього простору. Такі образи вказують на те, як соціальний ландшафт проникає в тіло, трансформуючи його у фрагмент урбаністичного досвіду.

Такі метафори – поєднання особистого, архітектурного й соматичного – створюють мовний простір, у якому особистісна ідентичність формується й актуалізується в точці перетину між тілом, мовою та соціальною реальністю.

Інтерпретативний аналіз свідчить, що метафори, вкорінені в природі, часовості та людському тілі, часто викликають підвищену емоційну глибину та абстрактність порівняно з буквальними висловами, забезпечуючи більш резонансний і багатошаровий спосіб комунікації. Цей підвищений емоційний вимір дозволяє поетам передавати складні досвіди, які виходять за межі простого опису. Водночас метафори, пов'язані з технологіями, мають особливу культурну актуальність, відображаючи сучасні тривоги, цифрову залученість і змінні межі між людською ідентичністю та технологічним середовищем. Ці образи віддзеркалюють повсюдність цифрового життя та його відбиток на мові, самосприйнятті й соціальній взаємодії.

Крім того, когнітивні зусилля, необхідні для обробки складних метафор – особливо тих, що інтегрують кілька концептуальних доменів – підкреслюють інтелектуальне навантаження та естетичну чутливість, якої вимагається від читача. Такі метафоричні конструкції залучають глибші інтерпретативні здібності, підтверджуючи результати досліджень, які доводять, що поетичні метафори активують вищий рівень концептуального й емоційного залучення, ніж буквальні вирази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fauconnier G., Turner M. The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities. New York, 2002. 459 p.
2. Jin X. Metaphor and multimodality: Rethinking conceptual mappings in global discourse. Springer, 2024. 312 p.
3. Kowalewski T. Language, metaphor, and the worldview: A cognitive-cultural perspective. *Journal of Cognitive Semiotics*. 2022. Vol. 8, no. 2. P. 10–25.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
5. Lin Q. Revisiting Lakoff and Johnson in the age of embodied AI. *Metaphor and Symbol*. 2024. Vol. 39, no. 1. P. 105–120.
6. Mármol Queralto J. Blending identities: Conceptual integration in migrant poetics. *Cognitive Poetics Review*. 2024. Vol. 5, no. 1. P. 45–58.
7. Rasse S., et al. Neurocognitive correlates of poetic metaphor processing. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 890. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00890>.
8. Semino E. *Cognitive linguistics and literary discourse: A reader's guide*. Oxford : Oxford University Press, 2021. 276 p.

Міжнародна науково-практична конференція
“Міжнародні тенденції та перспективи розвитку
в освіті та науці в умовах глобалізації”
до 100-річчя академіка Степана Дем'янчука
(м. Рівне, 13 листопада 2025 року)

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Гусейнова О. Супергерої : поезії. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 192 с.
2. Жадан С. Пташина історія. *Тамплієри: вірші*. Харків: Віват, 2016. 120 с.
3. Калинець Н. Жінки, що бігають уночі. Львів : Астролябія, 2021. 64 с.
4. Савка М. Тінь слів : поезії. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 80 с.
5. Шувалова І. каміньсадліс : вірші. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. 288 с.